

Анна Котиченко,
аспірантка,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ІНСТИТУТ ПРИЙОМНОЇ РОДИНИ У ДРУГІЙ РЕЧПОСПОЛІТІЙ

Анотація. У статті йдеться про виникнення інституту прийомної родини у Другій Речіпосполитій. Авторка звертає увагу на особливості функціонування прийомних сімей у Польщі міжвоєнного періоду, які були зумовлені багато в чому історичними обставинами, а також ментально-психологічними настановами населення. У статті розглянуто та здійснено спробу простежити еволюцію законодавчих актів, які ініціювали та регламентували встановлення інституту прийомної родини у Другій Речіпосполитій. Авторка резюмує, що поступ у законодавстві, активна позиція громадських діячів, педагогів, громади змогли привернути уваги світу дорослих до допомоги залишеній чи осиротілій дитині та побачити у ній людину.

Ключові слова: прийомна родина, Друга Річпосполита, опіка, піклування, діти-сироти.

У житті кожної людини родина відіграє надзвичайно важливу роль. Відповідно до Конвенції про права дитини, сім'ї належить бути основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей. Відтак дитині мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства [1]. На жаль, в історії розвитку людства завжди були категорії дітей, позбавлених родинного середовища. Військові катаклізми обертаються проти дітей. Перша світова війна принесла чимало збитків мирному населенню, але чи не найбільше вдарила по незахищеним

категоріям населення, зокрема, дітям, лишивши їх батьків та позбавивши родинного піклування. Станіслав Кавула це окреслив як синдром 3Б – біда, безробіття, безпритульність [1, с. 32]. Звідси і гасло повоєнної доби, виголошене Еглантин Джебб: «Врятуймо дітей» [2, с. 55]. Прикро, адже навіть сьогодні, у час вирування новітніх технологій та відкриттів, кількість сиріт, покинутих чи позбавлених батьківської опіки дітей не зменшується, лишаючи тягарем покалічені людські життя. Невтішною є українська статистика. У середньому в Україні кожні 3 дні 250 дітей влаштовуються до закладів інституційного догляду, а кожна 35 дитина в Україні є вихованцем інтернатного закладу певного типу. Всього ж в Україні функціонує 774 інтернатних закладів та установ соціального захисту дітей, в яких виховується близько 104 тис. дітей, при цьому із них лише близько 10 тис. – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у всіх інших є батьки [3].

Звернення до українських традицій та ментальності лише посилює проблему, адже за довгі роки українці сформували цілий комплекс цінностей, серед яких, безперечно, головне місце займає родина. Однак, стан сучасний речей засвідчує наявну кризу цінностей перед усім у суспільстві, відтак актуалізує звернення до зарубіжного досвіду вирішення питання.

Сімейна форма опіки над дітьми, які залишилися без піклування батьків, у сучасній Польщі поділяється на такі категорії: споріднені сім'ї, прийомні сім'ї та сімейні дитячі будинки. У свою чергу, прийомні сім'ї поділяються на два види: звичайні та професійні. Професійні прийомні сім'ї надають прийомним дітям спеціалізовану допомогу, якої передусім потребують немовлята і діти до трьох років, діти-інваліди, а також неповнолітні матері. У всіх типах прийомних сімей допускається кількість до трьох дітей, а в сімейному дитячому будинку – до 8 [4, с. 16].

У сучасних умовах у Польщі налічується близько 39,5 тисяч прийомних сімей і 225 сімейних дитячих будинків. Найбільшу групу з них складають споріднені сім'ї (82%), які є однією з найефективніших форм опіки над

дітьми-сиротами. З 2005 р. спостерігається значне зростання кількості непрофесійних та професійних прийомних сімей, що позитивно впливає на кількість дітей-сиріт, які виховуються в сімейних умовах [5, с. 25].

Кожна держава, безперечно, має власну нормативно-правову базу із соціальної протекції дітей, яка визначає процедуру та механізм їх захисту та подолання цього явища. Становлення інституту прийомної родини у Польщі відбувалося впродовж тривалого часу та часто виступало своєрідною проблемою. Це й не дивно, адже вирішення питання стало наріжним каменем у дискусії державних та громадських діячів, релігійних організацій, педагогів [7, с. 36].

Поняття «прийомна сім'я» трактується по-різному. Чинне українське законодавство так визначає це поняття. Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [8].

В історичній науці проблема опіки та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених родинного піклування попри актуальність та значимість сьогодення все ж ще не знайшла свого дослідника. Прикметною ознакою протекції дітей-сиріт є розвиток сімейних форм опіки. Перші законодавчі акти, які регулювали права дитини були прийняті урядами Англії, Франції, та Бельгії на межі XIX – XX ст. внаслідок активної ініціативи різних інституцій, товариств, спілок [9, с. 53].

Надважливого значення для захисту прав дитини має документ відомий під назвою Женевська Декларація Прав Дитини, прийнятий у Женеві у 1923 р. Генеральною Радою Союзу Порятунку Дітей. Із прийняттям Декларації вперше в історії дитина отримала право на опіку. Документ висував зобов'язував людей до надання кожній дитині без огляду на походження, визнання її батьками та майнового забезпечення умов необхідних для гідного фізичного, психологічного та соціального розвитку. Прийняття Положення означало не просто ініціацію законодавчого рішення, але мало й інше

завдання – привернути увагу світу дорослих до непоміченого доти світи дитини. Відтак, тепер на перше місце мали вийти почуття дитинолюбства, її світорозуміння і поваги до неї, а найбільшою добродією мав стати суспільний обов'язок – не лишити дитину без батьків, родини, домівки [10].

Аналіз наявного доробку історичного масиву напрацювань засвідчує, що все ж належного висвітлення еволюційних змін у процесі виникнення, розвитку та становлення інституту прийомної родини у Другій Речіпосполитій досі не відбулося. Дослідження та осмислення, а можливо і перейняття досвіду країни-сусіда сприятиме формуванню власної стратегії, стане надихаючим мотивуючим каталізатором до вирішення непростієї проблеми, сприятиме зростанню авторитету та довіри до інституту прийомної родини у суспільстві.

Крім того, зауважимо, що окремі чинники, а саме: відсутність державності, повільний перехід до капіталістичних відносин гальмували вирішення питання опіки над дитиною у європейський спосіб. Відтак польський підхід мав свої особливості, на які слід звернути увагу.

Метою статті вважатимемо висвітлення процесу становлення інституту прийомної сім'ї у Другій Речіпосполитій.

Опіка над дітьми завжди відігравала важливу роль у суспільстві, адже виражала його ставлення до осиротілої, покинутої або ж залишеної дитини, готовність допомогти слабшому, незахищеному ще не дорослому.

У Речіпосполитій перебування дітей у прийомних сім'ях було відоме ще з першої половини XVIII ст. У 1736 р. Варшавський Будинок, Виховний центр. Петра Габрієля Баудона. передавав дітей до 3 років під опіку годуючих матерів («mamek»), а старших дітей до так званих «garnuszek». Прийомним батькам виплачували регулярно певну суму коштів. Гроші на утримання дітей збиралися із милостині. Перекладання відповідальності за залишену або осиротілу дитину на іншу родину у сільській місцевості було пов'язане з обмеженою можливістю контролю діяльності прийомних батьків.

Тому контроль над ними зводився переважно до медичних оглядів та перевірок [3, с. 45].

Незважаючи на різні враження, в тому числі і негативні, викликані зловживаннями прийомних батьків з плином часу ця форма догляду поширювалися всі більше. У 1868 р. встановлено положення за яким полишених дітей, сиріт вїт гміни мав передати під опіку їх «dziadom i babkom», а за умови їх відсутності покласти сиріт і безбатченків на більш заможних жителів села, які захочуть їх прийняти. Роки поділів Польщі, ослаблений розвиток освіти, виховання та догляду за дитиною відклали вирішення питання. Зміни у розвитку родини відбулися лише у ХХ ст., що було викликано розвитком психологічних, педагогічних і медичних, наук, що, у свою чергу, мало значний вплив на опікунську діяльність. Сприяла цьому, насамперед, активна робота педагогів, тобто: Казимир Єжевський і Чеслав Бабіцький вважали, що осиротілій дитині слід забезпечити середовище догляду і виховання, яке ґрунтувалося на основі моделі сім'ї [4, с. 55].

Період відсутності власної держави негативно позначився на розвитку освіти, виховання й опіки над дитиною. Питання догляду та опіки над дітьми входили до компетенції Головної Опікунської Ради (Rada Główna Opiekuńcza). Ця організація діяла на території Царства Польського впродовж 1916 – 1918 рр. із згоди німецьких окупаційних військ, а згодом до 1920 р. функціонувала на території Литви, Латвії та Естонії. До повноважень Ради входили утримування притулків, роздача продовольства, одягу, виплата грошової допомоги. Очолювали Раду почергово С. Дзежбіцький, Є. Сапега, а керівниками Головного Управління були А. Ронікер, С. Станішевський. Загалом до діяльності Головної Опікунської Ради долучилися представники різних професій: вчителі, артисти, суспільні діячі та лікарі [6, с. 71].

Вперше питання опіки над дитиною у Другій Речіпосполитій було зафіксоване у Конституції Другої Речіпосполитої від 17 березня 1921 р. Зокрема у ст. 103 зазначалося, що позбавлені достатньої батьківської опіки та

педагогічно занедбані діти мають право на опіку та допомогу держави в обсязі, визначеному законом. Закон визначав і процедуру позбавлення батьків права на дитину, яке мало відбуватися у судовому порядку. Законом заборонялася праця дітей, молодших від 15 років [11].

Вже за два роки 16 серпня 1923 р. було прийнятий та набув чинності Закон про суспільну опіку. Суспільна опіка визначалась як задоволення із джерел державної скарбниці, необхідних потреб життєвих тих осіб, які постійно або тимчасово обмежені матеріальними засобами або власною роботою забезпечити себе не можуть. Відповідно до Закону, сфера опіки охоплювала немовлят, дітей та молодь, зокрема сиріт, напівсиріт, занедбаних, покинутих дітей, а також дітей, яким загрожував вплив поганого оточення [12].

Науковці Ю. Матейек (J. Matejek), М. Ямрожек (M. Jamrożek), В. Матияс (В. Matujas) у розвитку і діяльності прийомних сімей міжвоєнного періоду виокремлюють три етапи еволюційних перемін цієї інституції: 1923–1926, 1926–1934, 1934–1939 [13].

У перший період кошти держави на опіку над дитиною були незначними, опікунською діяльністю в основному займалися органи територіального самоврядування і благодійні організації. У законодавстві відсутні особливі директиви щодо прийомних сімей. Як і вся суспільна опіка, прийомні сім'ї входили до сфери компетенції органів територіального самоврядування, які не відзначилися великими досягненнями у галузі опіки, мали негативні результати у вихованні. Виняток становили Лодзь і Варшава [6, с. 5].

Друга фаза (1926–1934) – період територіальних експериментів щодо опіки над дітьми у прийомній сім'ї, започатковані Відділом суспільної опіки у Лодзі. Створення прийомних сімей було єдиним варіантом виходу зі складної ситуації, в якій перебували опікунські інституції. Кількість самотніх дітей постійно зростала, міські виховні будинки для немовлят були переповнені і не мали змоги розширити свою діяльність. З відома і під

контролем Відділу опіки дітей-сиріт, покинутих немовлят передусім скеровували в прийомні сім'ї. При цьому на утримання однієї дитини щоденно виділяли 1,5 злотого [6, с. 5].

Ухвала, прийнята магістратом Лодзі у лютому 1926 р., висувала до прийомних сімей певні вимоги і умови: власне помешкання з відповідними гігієнічними умовами; батьки мають бути морально і фізично здоровими; мають вважати дитину рідною і забезпечувати їй належну опіку. У 1926 р. адміністрація міста Човна через відсутність місць у будинках опіки організував відповідну опіку над дітьми-сиротами у прийомних сім'ях. Спочатку в прийомних сім'ях були розміщені лише немовлята, потім діти у віці 2-7 років. Був створений відділ виховного та санітарно-медичного контролю, а також розроблено регламент роботи відділу, який відповідав за передачу дітей на виховання у прийомні сім'ї [4, с. 6].

За ініціативою Ванди Шуман у 1931 р. був створений Варшавський Комітет Розміщення Дітей в Сім'ях. Завданням комітету було розміщення дітей сиріт (в основному поодинокі) у бездітних сім'ях або у разі винятку малодітних родин. Про застосування даної форми нагляду під час світової війни, точних даних немає. Однак відомо, що в цей період тисячі дітей-сиріт та покинутих дітей знайшли притулок в прийомних сім'ях, які були створені спонтанно і неформально піклуючись про біологічне виживання нації.

Заходи вжиті сім'ями для порятунку дітей були спрямовані в основному на поліпшення стану здоров'я дітей-сиріт та забезпеченні їм побутових умов і матеріального підґрунтя.

Контроль за дотриманням умов, в яких перебували діти у прийомних сім'ях, здійснював Відділ суспільної опіки [5, с. 16–17]. Прийомні сім'ї часто були сім'ями обмеженого типу, наприклад, терапевтичні, освітні сім'ї, що піклуються (присутні внутрішньо) або виховні, що були безпосередньо пов'язані із опікунсько-виховними завданнями, які мали виконувати. Важливим було забезпечення дітям з прийомних сімей безкоштовної медичної допомоги і медикаментів, а також лікування у лікарнях за кошти

міста. Діти мали право за кошти міста перебувати на відпочинку у літніх таборах [5, с. 159]. Відділ суспільної опіки займався не тільки справами матеріальної допомоги і оздоровчої опіки. Зверталася увага на природне виховання і навчання дітей.

Утворилася сітка педагогічних консультацій, клубів, дитячих садків. Можна визнати переломним 1926 р. у створенні прийомної сімейної опіки над дитиною, хоча цей процес мав тільки локальний характер. Цього року у м. Лодзь відбулася акція із розміщення дітей-сиріт у прийомних родинах [7, с. 45].

Процес передачі дитини до іншої родини, яка мала замістити рідну був контрольованим і перебував у юрисдикції головного пункту опіки над дітьми. У таких пунктах працювали два лікарі і дві медсестри. Передбачувана родина контактувала із пунктом контролю з метою обстеження дитини. Медсестри мали обстежити умови, у яких передбачалось виховувати дитину, а в разі потреби або його хвороби надати допомогу.

Певні вимоги висувались і до сімей, які мали на меті взяти дитину під свою опіку. Зокрема житло родини мало розташовуватися не далі як 3 км від школи та не далі як 5 км від костелу. Серед вимог до батьків виокремимо: наявність відповідних умов для забезпечення дитини та відсутність власних дітей. Також батьки мали користуватися авторитетом серед колег та сусідів, мешканців.

Прийомні родини брали на утримання здорову дитину, яка, зазвичай, вже мала певний рівень розвитку. Така форма опіки почала набувати популярності. По-перше, у такий спосіб на виховання дитини витрачалось менше коштів, по-друге, якість від такого способі опіки була чи принаймні вбачалася куди ліпшою, адже, передбачалося, що прийомна родина замінить дитині її біологічних батьків. Умови проживання, які висувалися мали забезпечити дитини необхідним для її соціалізації та безпечного входження у дорослий світ [8, с. 21].

З 1931 р. подібну діяльність розпочав Варшавський комітет розміщення дітей у сім'ях з ініціативи В. Шуман (W. Szuman). На шкідливі умови праці звертала увагу В. Шуман, зазначаючи, що вихователі не мають ані вихідних днів, ані свят, працюючи під час канікул, удень і вночі, маючи завдання виховати дітей, які прийшли прямо з вулиці. До того ж опікунська установа є видом монастиря, в якому вихователі мусять себе обмежувати в їді, одязі, у способі використання вільного часу. Вони віддалені від культурного середовища, отримують низьку заробітну плату [4, с. 6–8]. Значні досягнення Комітету у цій сфері заохочували владу до поширення такої діяльності на всю країну. У 1933 р. відновив діяльність виховний будинок св. Бодуена.

Характерним для третьої фази (1934–1939) є динамічний розвиток прийомних дітей по всій Польщі. У 1934 р. Міністерство суспільної опіки офіційно санкціонувало опіку над дитиною у прийомній сім'ї. З 1936 р. у Польщі було 6175 прийомних сімей, в яких знайшло опіку загалом 8173 вихованців. У 1938 р. кількість прийомних сімей зросла до 8447, в яких отримували опіку 10617 вихованців [4, с. 7].

Першим опублікованим правовим документом у Польщі про прийомні сім'ї був лист-циркуляр Міністерства суспільної опіки від 10 квітня 1936 р., скерований до голів адміністрації у справах нагляду над прийомними сім'ями. У цьому листі загалом були схарактеризовані напрями нагляду воєвод і підпорядкованих їм управ над прийомними сім'ями: прийомна сім'я надає опіку винятково покинутим дітям. Вона полягає у їх розміщенні в вибраних сім'ях за визначену плату і здійсненні контролю над виконанням ними опіки.

Становлення та перші роки функціонування прийомної сім'ї вказують, що її цінність залежить від того, кому довірять дитину, яку дитину віддають, яка підтримка надається прийомній сім'ї, який контроль здійснюється над нею. Вивчення проблеми опіки над дитиною у прийомній сім'ї Другої Речіпосполитої свідчить про напрацювання власної нормативно-правової

бази, становлення інституційної форми опіки, що впливає з національних традицій і суспільного доробку. Поняття опіка вперше набуло висвітлення у ст. 103 Конституції Речі Посполитої Польщі.

Як бачимо, опіка над дитиною у прийомній сім'ї мала впроваджуватися там, де можна було гарантувати їй відповідні вимоги, змістовний і постійний фаховий контроль. Поступ у розвитку законодавства, наближення до європейських норм, намагання охопити турботою якомога більшу кількість дітей втілювали надію і сподівання на реалізацію виголошеного Еглантин Джебб гасла: «Кожне покоління дітей у дійсності дає людству можливість відновити зруйнований дорослими світ».

Список використаних джерел та літератури

1. Kawyla S. Meandry pomocniczości społecznej w układach lokalnym i globalnym / S. Kawyla // Edukacja. – № 3. – 2000.
2. Wilson Fr. Rebel Daughter of a Country House / Fr. Wilson. – London, 1967. – 254 p.
3. Кулеба М. В Україні близько 104 тис. дітей виховуються в закладах інституційного догляду [Електронний ресурс] / М. Кулеба. – Режим доступу: <http://www.ukrainabezsyrit.org/statti/v-ukraini-104-tys-ditey>
4. Проблема сиротства и опыт ее решения в Австрии, Болгарии и Польше. Возможные уроки для Беларуси. – Варшава, 2013. – 74 с.
5. Bednarski H. Przemiany struktury i funkcji rodzin polskich w XX i XXI wieku / Henryk Bednarski // Mazowieckie Studia Humanistyczne. – 2008. – №12. – С. 197–214.
6. Карпенко О. Розвиток інституції прийомної сім'ї як форми опіки над дитиною у Польщі (перша половина ХХ ст.) / О. Карпенко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2015. – № 2. – С. 5–10.
7. Grata P. Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej / P. Grata. – Red.: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – 315 s.

8. Сімейний кодекс України : за станом на 25 січня 2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К.: Паливода А. В., 2013. – 104 с.
9. Balcerek M. Rozwoj opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918 – 1939 / M. Balcerek. – Warszawa: PWN, 1978. – 392 s.
10. Kelm A. Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej / A. Kelm. – Warszawa, PZWSz, 1968. – 194 s.
11. Ustawa o Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej // Dziennik Ustaw. – 1921. – № 44. – Poz. 267.
12. Ustawa o opiece społecznej // Dziennik Ustaw. – 1923. – № 92. – Poz. 726.
13. Rożańska E. Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem / Elżbieta Rożańska, Aleksander Tunelski. – Kielce: WSiP, 1981. – 80 s.

INSTITUTE OF FOSTER FAMILY IN THE SECOND RZECZPOSPOLITA

***Abstract.** The deals with the problem of occurrence of the foster family institution in the Second Polish Republic. The author pays attention to the peculiarities of functioning of foster families in Poland in the interwar period, which was due largely to historical circumstances, but also mental and psychological attitudes of the population. The article discusses and attempts to trace the evolution of the legislation that initiated and governed the establishment of the foster family institution in the Second Polish Republic. The author concludes that progress in legislation, the active position of public figures, educators, communities were able to attract the attention of the adult world to help the remaining or orphaned child and to see her in person.*

***Keywords:** foster family, Second Polish Republic, custody of the children, abandoned children, orphan.*

ИНСТИТУТ ПРИЕМНОЙ СЕМЬИ ВО ВТОРОЙ РЕЧИПОСПОЛИТОЙ

***Аннотация.** В статье рассматривается возникновение института приемной семьи в Второй Речипосполитой. Автор обращает внимание на особенности функционирования приемных семей в Польше межвоенного*

периода, которые были обусловлены во многом историческими обстоятельствами, а также ментально-психологическими установками населения. В статье рассмотрена и осуществлена попытка проследить эволюцию законодательных актов, которые инициировали и регламентировали становление института приемной семьи во Второй Речипосполитой. Автор резюмирует, что прогресс в законодательстве, активная позиция общественных деятелей, педагогов, общественности смогли привлечь внимание мира взрослых к помощи оставленного или осиротелого ребенка и увидеть в ней человека.

Ключевые слова: *приемная семья, Вторая Речьпосполитая, опека, опекунство, дети-сироты.*